

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Geen gemakkelijke tijd

De eerste tien jaren van deze eeuw kunnen gemakkelijk als rare jaren omschreven worden. Twee politieke moorden, twee recessies, twee periodes van hoogconjunctuur, vijf kabinetten van steeds wisselende samenstelling, een veelbesproken verlies van vertrouwen in de instituties van onze samenleving, tot aan de wetenschap en de rechterlijke macht toe. De toekomst is voor de meerderheid van de bevolking echter geen aantrekkelijk perspectief. Het onbehagen dat nu al tien jaar in onze samenleving gevoeld wordt, heeft misschien minder te maken met ontevredenheid over hoe het nu is dan met onzekerheid over waar het heen gaat.

door *Paul Schnabel*

De auteur is sinds 1998 directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).

DE NIEUWE EEUW BEGON ZO MOOI. De millenniumbug, die niet kwam, leek het grootste probleem van een land dat in veel opzichten bijna klaar was. De tevredenheid met het tweede parse kabinet was met 77 procent wel iets minder hoog dan in 1998 (80 procent), maar toch nog altijd heel hoog in vergelijking met eerdere kabinetten, in vergelijking met het buitenland en ook in vergelijking met de waardering in de jaren daarna. Nederland was niet klaar, zoals onverwacht bleek toen zich een aantal rampen voltrok, die de burger het gevoel gaven dat de overheid toch minder alert en oplettend was dan altijd gedacht werd, ook door de overheid zelf trouwens. De cafébrand in Volendam en de vuurwerkkramp in Enschede maakten veel indruk, meer dan het voor het publiek onzichtbare falen van het Nederlandse leger in Srebrenica of de herhaalde ruiming van grote aantallen productiedieren uit angst voor de kans op zoönosen als BSE.

Al vroeg in het nieuwe decennium ging het mis. Op de beurs barstte de informaticabubbel en Nina Brink werd het symbool van ondernemers die minder in hun bedrijf dan in de snelle winst geïnteresseerd waren. In de zorg leidde de beheersing van de kosten tot onaanvaardbare tekorten aan personeel en te lange wachtlijsten en -tijden. In de grote steden namen

door de jarenlange toevloed van migranten de spanningen toe. In niet meer dan een kwarteeuw was het percentage niet-westerse allochtonen gestegen van niet veel meer dan één procent tot bijna tien procent. In de grote steden liep hun percentage op tot meer dan een derde van de bevolking. Met velen van hen ging het niet goed: geen werk, geen verbinding met de Nederlandse samenleving.

De economie stond al op het punt in een recessie over te gaan, toen op een stralende 11 september 2001 voor het oog van de wereld de aanslag op de Twin Towers in New York plaatsvond. In reactie daarop werd de islam in zijn meer fundamentele vorm niet alleen in Amerika als staatsvijand nummer één gezien, maar ook in Europa en dus ook in Nederland. De volgende aanslagen in Londen en Madrid bevestigden de noodzaak van uiterste waakzaamheid. De angst voor aanslagen leidde tot een obsessieve preoccupatie met veiligheid. In de publieke ruimte werden overal de veiligheidsmaatregelen blijvend verscherpt en dat is in de jaren daarna alleen nog maar meer het geval geworden. De migranten uit Turkije, Marokko, Somalië en Irak veranderden in de beeldvorming van gedaante. Wie eerst werden gezien als moeizaam integrerende allochtonen werden nu gevreesd als moslims die weigeren zich aan de nieuwe samenleving aan te passen en mogelijk zelfs fundamenteel vijandig zouden kunnen staan tegenover de waarden en de normen van de westerse cultuur.

HET EINDE VAN PAARS

Het tweede paarse kabinet leek langzaam en rustig tot de verkiezingen van mei 2002 uit te kunnen drijven. Voor een derde paars kabinet was geen draagvlak. Het elan van 1994 was verdwenen, men was in persoon en als partijen op elkaar uitgekeken. De vvd onder Hans Dijkstal dacht in 2002 vanzelf de grootste partij te kunnen worden in een land dat jaren van hoogconjunctuur en snel stijgende inkomens beleefde. In de PvdA leek de wisseling van de wacht tussen Wim Kok en Ad Melkert zich in alle beslotenheid te kunnen voltrekken. Het CDA maakte zich in de oppositie niet al te veel illusies over een herstel van zijn vroegere machtspositie, zeker niet toen in de eerste opmaat naar de verkiezingen in september 2001 ruzie in de top van de partij uitbrak – toen leek zelfs de kans op een juniorpositie in een kabinet onder leiding van vvd of PvdA kleiner te worden.

Niet beschadigd in de strijd tussen partijvoorzitter Marnix van Rij en partijleider Jaap de Hoop Scheffer kwam het nog relatief jonge en buiten de eigen kring onbekende Kamerlid Jan Peter Balkenende naar voren als de nieuwe leider en lijsttrekker van het CDA. Meer opzien baarde de gewezen *Elsevier*-columnist en ex-hoogleraar Pim Fortuyn als leider van eerst de

ationale pendant van de lokale Leefbaar-partijen en later van zijn eigen inderhaast opgerichte partij. In het gezelschap van verder toch wat kleurloze en ambtelijk overkomende lijsttrekkers was hij de paradijsvogel die

*In het gezelschap van toch
wat ambtelijk overkomende
lijsttrekkers was Pim Fortuyn
de paradijsvogel*

de aandacht van de media wist te trekken. Dat had met zijn opvallende en welbewust in scène gezette verschijning te maken, maar ook met de luide toon waarop hij de door het zittende kabinet niet opgeloste en nooit opgepakte problemen tot de ‘puinhopen van Paars’ wist te

verklaren. Zijn onweerstaanbare opkomst werd vlak voor de verkiezingen gefnuikt in een moordaanslag, maar de partij met zijn naam werd met 26 zetels na het verrassend succesvolle CDA (43 zetels, tegen 29 in 1998) de grootste in de Tweede Kamer.

De moordaanslag van een dierenrechtenactivist op Pim Fortuyn was op zichzelf al een schokkende gebeurtenis in een land waar de laatste politieke moord al meer dan driehonderd jaar geleden was, maar het leidde ook tot een maatschappelijke reactie die voor de gevestigde partijen en hun leiders een nog veel grotere schok was. Een kennelijk al veel langer bestaande onderstroom van ontevredenheid, wantrouwen en woede brak door en werd tot een bovenstroom die het politieke landschap blijvend zou veranderen. Niet langer konden de gevestigde partijen zich als vanzelfsprekend als de vertegenwoordigers van het volk beschouwen. Met een variant op de ‘Wende’-leuze uit de laatste dagen van de DDR, ‘Wir sind das Volk’, kan gezegd worden dat de ‘hardwerkende Nederlander’ juist anders vertegenwoordigd wilde worden dan door de zelfbenoemde elite van de traditionele politiek. In de jaren na 2000 is ook duidelijk geworden dat in de politiek de verzuiling definitief zijn einde heeft gevonden. Geen enkele partij kan nog rekenen op een substantiële vaste aanhang. Het onzekere lot dat D66 van het begin af beschoren is geweest, is nu ook voor de ooit grote volkspartijen werkelijkheid geworden. De kiezer steunt niet meer ‘zijn’ partij, hij schenkt zijn stem aan de persoon die hij op het beslissende moment het meest vertrouwt. Van een trouwe aanhanger is hij een wispelturige fan geworden. Ook de populairste politicus kan er niet meer van uitgaan dat de laatste verkiezingen een garantie voor toekomstig electoraal succes zijn.

VIER KABINETTEN-BALKENENDE

Het op 22 juli 2002 aangetreden kabinet-Balkenende I (CDA, LPF, VVD), met ‘Herstel van vertrouwen’ als kernthema en motto van het regeerakkoord,

was alweer bijna gevallen toen de koningin op 17 september de troonrede uitsprak. Het was een meer dan gewoon bezorgde troonrede, waarin zowel het 'debat over gedeelde normen' werd geëntameerd als een pleidooi werd gehouden voor meer eigen verantwoordelijkheid van de burgers, 'voordat zij de blik op de overheid richten'. Veel heeft het kabinet van minder dan honderd dagen daar niet aan kunnen doen, al duurde het nog tot mei 2003 voor het nieuwe kabinet-Balkenende II (CDA, VVD, D66) aantrad. Voor iedereen was toen zichtbaar en ook voelbaar dat de periode van hoogconjunctuur ten einde was. Nederland was in een diepe recessie beland, die tot 2004 zou voortduren.

De recessie was niet alleen economisch. Ook in het land heerste een gedrukte en negatieve stemming. De tevredenheid met de regering daalde tot onder de 50 procent, voor Nederland een ongekend laag cijfer. Op bijna geen enkel gebied toonde de bevolking zich tevreden met het gevoerde beleid. Rampspoed achtervolgde het kabinet. Het lukte niet om een grondwetswijziging tot stand te brengen die Nederland de gekozen burgemeester zou brengen. Het referendum over een grondwet voor de Europese Unie eindigde in een hard 'neen', dat de Nederlandse positie in Europa ernstig zou verzwakken. In november 2004 werd Theo van Gogh door een moslim-fundamentalist vermoord en waren er in verschillende steden en dorpen rellen en brandstichtingen bij moskeeën. In een spectaculaire actie rolde de politie in Den Haag de als een terroristische organisatie beschouwde Hofstadgroep op. Een brand in een cellencomplex op Schiphol kostte elf illegalen het leven. Minister Verdonk schokte de Kamer, het kabinet en het publiek door het prominente VVD-kamerlid Ayaan Hirsi Ali haar Nederlanderschap te ontnemen. Het besluit deel te nemen aan de vredesmacht in Afghanistan (Uruzgan) blijft politiek omstreden en krijgt nooit de steun van de Nederlandse bevolking.

Geert Wilders verlaat in 2004 de fractie van de VVD met behoud van zijn zetel en D66 verlaat in 2006 de coalitie. CDA en VVD gaan samen in een minderheidskabinet verder tot de verkiezingen van 2007. Aan de positieve kant kan melding gemaakt worden van de invoering van de nieuwe Zorgverzekeringswet, die het verschil tussen ziekenfonds en particuliere ziektekostenverzekering definitief deed verdwenen. Op de valreep werd ook nog de Wet maatschappelijke ondersteuning ingevoerd, die onder meer de eenvoudige thuiszorg tot een gemeentelijke verantwoordelijkheid maakte.

In 2007 trad het kabinet-Balkenende IV (CDA, PvdA, ChristenUnie) aan met als thema 'Samen werken, samen leven'. De bevordering van de sociale cohesie en de maatschappelijke verantwoordelijkheid was duidelijk een kernthema, net als de versterking van de internationale samenwerking en de stimulering van de kenniseconomie en de innovatie. Na 2007 krijgt het

kabinet economisch de wind mee, maar tegen de verwachting in zorgt de kredietcrisis van september 2008 voor een scenario waarin de staatsschuld in korte tijd met meer dan 50 procent stijgt en de economie in een recessie terechtkomt. De stijging van de werkloosheid blijft beperkt, maar hoewel het kabinet in 2010 nog niet besluit tot bezuinigingen, is duidelijk dat in 2011 en daarna tot bijna 20 miljard euro op het overheidsbudget gekort zal moeten worden. In februari 2010 stapt de PvdA uit de coalitie en bij de verkiezingen in juni 2010 verliest het CDA dramatisch. Balkenende verlaat de politiek, maar tegen de verwachting in vormt de VVD samen met het CDA een minderheidskabinet, dat gedoogsteun verwerft van de PVV van Geert Wilders.

TE VROEG VOOR EEN BALANS

De eerste tien jaren van deze eeuw kunnen gemakkelijk als rare jaren omschreven worden. Twee politieke moorden, twee recessies, twee periodes van hoogconjunctuur, vijf kabinetten van steeds wisselende samenstelling, een veelbesproken verlies van vertrouwen in de instituties van onze samenleving, tot aan de wetenschap en de rechterlijke macht toe. In de peilingen van de publieke opinie en van de steun voor de verschillende politieke partijen valt een snelle wisseling van de stemming en de gunst van de kiezer op, waarbij de traditionele grote partijen van het midden steeds minder kunnen rekenen op een groot vast electoraat.

Omdat het in de tijd allemaal nog heel dichtbij is en het einde van een decennium niet per definitie ook het einde van een ontwikkeling is, blijft het moeilijk zelfs maar een voorlopige balans op te maken van de veran-

deringen in de samenleving en in het politieke klimaat. Het wegval-
len van de vanzelfsprekende steun
voor de partijen van het midden kan
gezien worden als het definitieve
einde van de verzuiling. Niet langer
is het vanzelfsprekend tot welke
groep je door geboorte of geloof be-

*De nu traditionele elites
hebben Nederland het aanzien
van een progressiefland
gegeven*

hoort en niet langer is dan ook vanzelfsprekend dat de leidende groep van de eigen zuil, de elite van politici, voorzitters van maatschappelijke organisaties en opinieleiders, nog kan spreken namens een niet geraadpleegde achterban. De elite die het volk de weg wijst heeft plaatsgemaakt voor een los gezelschap van sterren met hun fans. De bekoring van de ster is meestal maar tijdelijk en altijd is er de concurrentie van nieuwe talenten die hun weg naar de harten van het publiek proberen te vinden. De democratie

heeft de trekken van een mediacratie en een dramademocratie gekregen: het gaat om het vertrouwen in een persoon en het politieke toneel wordt bepaald door persoonlijke verhoudingen.

De nu traditionele elites hebben Nederland het aanzien van een progressief land gegeven: internationaal georiënteerd, sterk pro-Europees, tolerant, libertair en universalistisch. Nederland hoorde tot de landen waar de politiek in het teken stond van de emancipatie van de zwakkere en de gedepriveerde, in de eigen samenleving en in de wereld. Het politieke discours werd bepaald door de zorg over het voortbestaan van vormen van ongerechtvaardigde ongelijkheid. Dat is bijna een halve eeuw de hoofdlijn geweest, maar in veel opzichten is het nooit de representatie van het denken van de gewone ‘hardwerkende Nederlander’ geweest. Anders gezegd, het zijn echt niet alleen de pvv-stemmers die op de vraag waarop bezuinigd kan worden meteen ontwikkelingshulp, kunst en cultuur, vredesmissies en Europa noemen.

De opkomst van Pim Fortuyn maakte een conservatieve stroming zichtbaar, en snel ook prominent, die particularistisch van karakter is, nationaal van oriëntatie en alleen tolerant ten aanzien van de eigen vrijheid het leven naar eigen inzicht in te richten en vorm te geven. Niet langer gaat het om het opheffen van ongelijkheid als achterstand, maar om het verzet tegen verschil als keuze. In de afkeer van hoofddoekjes manifesteert zich de afkeer van wie zich niet wil aanpassen, niet ‘gewoon’ wil doen binnen de individualistische kaders van de moderne samenleving. In de nationale oriëntatie klinkt steeds het verlangen door naar een ‘Nederlandser’ Nederland, dat men in de jaren vijftig meent te herkennen. Nederland als een nationale eenheid en als een homogene natie, verbonden met Oranje, toen vooral het koningshuis, nu de kleur waarmee het volk zich collectief tooit als teken van onderlinge eenheid en tegelijkertijd ook van verschil met andere samenlevingen. Dat Nederland in de jaren vijftig zeer verzuild en verdeeld was, is uit het collectieve geheugen verdwenen. Wat men in ieder geval niet wil, is het verlies van de Nederlandse identiteit en de Nederlandse autonomie in een groot Europees verband.

VAN TRADITIONEEL PROGRESSIEF NAAR MODERN CONSERVATIEF

In de keuze voor het eigen land en het eigen volk komt ook al het particularistische ethos tot uiting, dat daarnaast ook een minstens zo belangrijk element van eigenbelang omvat. Particularisme houdt ook in een beperking van de loyaliteit en de solidariteit tot wie en wat het meest nabij is: de eigen persoon, het eigen gezin, de eigen omgeving. Op dat gebied wil men veiligheid en zekerheid. Veiligheid in een verlangen naar een meer punitieve

maakbaarheid van de samenleving, waarin de overheid actief straffend en verbiedend optreedt tegen wat als afwijkend of ongewenst gezien wordt. De zekerheid is vooral de sociale zekerheid, zoals die in de jaren vijftig en zestig zijn beslag heeft gekregen en die men nu bedreigd ziet door juist de partijen die toen de verzorgingsstaat hebben ingericht. Bij hen is dat niet meer in veilige handen. De SP heeft zich tot de kampioen van de sociale zekerheid gemaakt en de PvdV heeft dat ook tot haar agenda gemaakt.

De echte belangstelling van de PvdV en van Wilders ligt echter bij het behoud van de individuele vrijheid, zoals die in de jaren zestig en zeventig deel is geworden van de identiteit van de Nederlandse samenleving. De vrijheid om je te gedragen, te uiten, te kleden zoals je wilt, de vrijheid om je eigen leven vorm te geven en vrij te zijn in de keuze van een partner. Die vrijheden ziet de PvdV bedreigd door de 'islamisering' van de samenleving, die ertoe zal leiden dat de emancipatie van de vrouw en van de homo teruggedraaid wordt.

De dominante stroming in de politiek grijpt terug naar de grote prestaties van de tweede helft van de twintigste eeuw en wil die conserveren. Het gaat om wat Nederland modern heeft gemaakt, maar omdat het historische prestaties zijn, kan de stroming gekarakteriseerd worden als modern conservatief. De nu als 'kosmopolitisch' gebrandmerkte elite kan in contrast daarmee als traditioneel progressief beschouwd worden. Het traditionele

blijkt ook uit het feit dat men eigenlijk geen goed idee heeft van wat in de eenentwintigste eeuw de politieke agenda zou moeten zijn, anders dan wat zij altijd al was en meer dan een oproep om de toekomst open tegemoet te treden.

De toekomst is voor de meerderheid van de bevolking echter geen aantrekkelijk perspectief.

Het onbehagen heeft minder te maken met ontevredenheid over hoe het nu is dan met onzekerheid over waar het heen gaat

Zekerheden en tradities zijn verloren gegaan en de angst is groot dat de toekomst minder aantrekkelijk zal zijn dan zeker het laatste kwart van de vorige eeuw. Het idee dat hun kinderen het minder goed zullen gaan krijgen dan zijzelf, is een bron van onrust. Het onbehagen dat nu al tien jaar in onze samenleving gevoeld wordt, heeft misschien minder te maken met ontevredenheid over hoe het nu is dan met onzekerheid over waar het heen gaat. Men mist ook een toekomst die door de uitoefening van leiderschap vorm krijgt.